

SZÜGYI Jerne

Munkavállalás tanulói jogviszonnyal

Az Európa 2020 Stratégia kiemelt célként jelöli meg a szegénységben és társadalmi kirekesztettségben élők számának jelentős csökkentését, valamint a korai iskolaelhagyók arányának 10 százalék alá mérséklését.¹ A 2008-as gazdasági válságot követően a fiatalok munkaerő-piaci helyzete és növekvő munkanélkülisége miatt, az uniós országokban az iskola-munkaerőpiac átmenet is sokkal inkább a figyelem középpontjába került, mint az azt megelőző években. A fiatal korosztály társadalmi leszakadásának megfékezésére, az adott életkori csoportban a munkanélküliség csökkentésére (és az iskolázottság növelésére) komoly politikai szándék mutatkozik az Európai Unióban. Ezt mutatja a 25 intézményt felölelő „Strategic Transitions for Youth Labour in Europe” kutatás, amely nem csak az aktuális régiós helyzet feltérképezésére, hanem a tagországok számára stratégiai célkitűzések kidolgozására is vállalkozik. Egy 2015-ben publikált tanulmányuk felveti, hogy a tanulás és a munkaerőpiacra kerülés határai elmosódnak, nem kevéssé a felsőoktatás (tertiary-education)² expanziója és a hallgatók munkavállalása miatt. Arról tájékoztatnak, hogy a munkaerőpiac rugalmasabbá, ezáltal nyitottabbá vált a hallgatók számára azzal, hogy az átmeneti és a részmunkaidős foglalkoztatást is lehetővé teszi.³

Írásunkban az iskola és a munkaerőpiac hazai változásainak egy szűk dimenziójára hívjuk fel a figyelmet, amely nem a felsőoktatás hallgatóit érinti, hanem a középfokú tanulmányaikat folytató diákokat, amely az uniós országok gyakorlatától eltérően, a hazai munkaerőpiacot már jóval fiatalabb korban megnyitja a tanulók számára, és nem csak szakképzéshez kötöten jelenik meg.

A közoktatás és a munkaerőpiac között húzóódó, mindenkor jól kirajzolódó választóvonalat a tankötelezettség felső határa, valamint a munkavállalás életkorhoz kötött jogi szabályozása jelenti. Az, hogy milyen jogi kereteket határoz meg egy állam kiskorú polgárainak munkavállalásával kapcsolatban, egyértelmű (bár rejtett) üzenetet hordoz a gyermekkorral, az iskolába járással, a tudás elsajátításának fontosságával kapcsolatban. Az 1992. évi XXII. törvény 72. §-a a munkavállalást a tankötelezettség teljesítéséhez kötötte, illetve 14 éves kortól az iskolai szünetek ideje alatt adott legális lehetőséget a munkavállalásra.⁴ A törvény erre vonatkozó passzusa többször módosult, a tankötelezettség teljesítése és a munkavállalás megkezdése világosan szétvált, de a nappali rendszerű képzésben tanulók továbbra is kizárólag az iskolai szünetekben vállalhattak munkát. Ezt a hagyományt törte meg a Munka törvénykönyvének módosítása 2012-ben (2012. évi I. törvény), ugyanis 16 éves kortól az iskolába-járás mellett, tehát tanulmányaik végzésével párhuzamosan nyitott legális utat a diákok munkavállalására.⁵

¹ http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_hu.htm

² http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Tertiary_education

³ O'Reilly et al (2015): Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies and EU Policy. In.: Sage Open, January-March, 1-19.

<http://sgo.sagepub.com/content/spsgo/5/1/2158244015574962.full.pdf> Letöltve: 2015. április 4.

⁴ **72. §** (1) Munkaviszonyba munkavállalóként - ha e törvény kivételt nem tesz - az léphet, aki a tankötelezettségét teljesítette. (2) Korlátozottan cselekvőképes személy törvényes képviselőjének hozzájárulása nélkül is létesíthet munkaviszonyt. A tizenhat éven aluli fiatalok munkaviszonyba lépéséhez azonban szükséges a törvényes képviselőjének a hozzájárulása is. (3) A munkaviszony szempontjából fiatalok az a munkavállaló, aki tizennyolcadik életévét még nem töltötte be. (4) Munkaviszonyt létesíthet - az (1) bekezdéstől eltérően - a tizennegyedik életévét betöltött a) tanuló, ha tankötelezettségét a felnőtt iskolai rendszerű oktatásában vagy iskolarendszeren kívüli oktatásban való részvétellel teljesíti; b) az alap-, illetve középfokú nevelési oktatási intézmény nappali tagozatán tanulmányokat folytató tanuló az iskolai szünet alatt, továbbá c) az a személy, akinek tankötelezettsége felmentés folytán megszűnt.

⁵ **34. §** (1) Munkavállaló az a természetes személy, aki munkaszerződés alapján munkát végez. (2) Munkavállaló az lehet, aki a tizenhatodik életévét betöltötte. Ettől eltérően munkavállaló lehet - az iskolai szünet alatt - az a tizenötödik életévét betöltött tanuló, aki nappali rendszerű képzés keretében tanulmányokat folytat. (3) A gyámhatóság engedélye alapján a

A Munka törvénykönyve jelenleg nem zárja ki az általános iskolai tanulmányok melletti munkavégzést sem, kizárólag a 16. életév betöltéséhez köti azt. Iskolai szünetekben való legális munkavégzésre pedig a 15. életév betöltésétől van lehetőség.

Feltételeztük, hogy a középiskolai tanulmányok melletti legális munkavállalás alapvetően megváltoztatja azoknak a fiataloknak az életét, akik önként vagy kényszerek mentén, a munkavállalás mellett döntenek. Feltételeztük továbbá azt is, hogy a munkavállalás ténye hatást gyakorol a tanulók iskolai életére, iskolával kapcsolatos elvárásaira, és a végzettség nélküli iskolaelhagyásra, amely ellen, prevenciós jelleggel⁶ és a szakképzésen keresztül is, jelentős támogatással küzd az Európai Szociális Alap⁷ és legalábbis deklaráltan harcol ellene a Nemzeti Ifjúsági Stratégia.⁸ Hólabda módszerre épülő interjú vizsgálatunkban olyan középiskolai tanulmányokat folytató fiatalokkal beszélgettünk, akik tanulmányaik végzése mellett, időszakosan, vagy folyamatosan dolgoznak, és kerestük élettörténetükben azokat a hasonlóságokat, amelyek megmagyarázhatják döntéseiket, és segíthetnek azonosítani azt a társadalmi csoportot, amelynek fiatal tagjai a törvényt módosítás adta lehetőséggel élnek.

Vizsgálatunk eredményei problémafeltáró jellegűek, de jelzésértékűek, és bázisát képezhetik az adott vonatkozásban egy nagyobb-mintás kérdőíves felmérésnek.

Kemény adatok

Nincs tudomásunk olyan felmérésről, amely tájékoztatást adna arról, hogy a Munka törvénykönyvének 2012-es módosítása mennyiben változtatta meg a középiskolás diákok munkavállalási szokásait, annak hány százalékát „fehérítette ki”, és nem tudunk semmit a munkavállalás területi/települési mintázatairól sem. A KSH 2010-es felméréséből csak az látható, hogy a diákok munkavégzésének egy részét, nappali képzés mellett, a 15-29 évesek körében a kötelező iskolai, szakmai gyakorlatokon való részvétel jelentette, és a saját megélhetés biztosítása a munkavállalók kisebb arányát érintette csak.⁹ Azzal, hogy a jelentés széles életkori csoportot ölel fel, nem ad célzott tájékoztatást sem egy-egy iskolatípusra, sem a felsőoktatásra vonatkozóan. A foglalkoztatás-statisztikai adatok azt jelzik, hogy a 2012-es évet követően jelentősen megnövekedett a 15-19 és a 20-24 éves korosztályban is a foglalkoztatottak száma, amely, az oktatás expanziója miatt korábban folyamatosan csökkent.

jogszabályban meghatározott kulturális, művészeti, sport-, hirdetési tevékenység keretében a tizenhatodik életévét be nem töltött személy is foglalkoztatható.

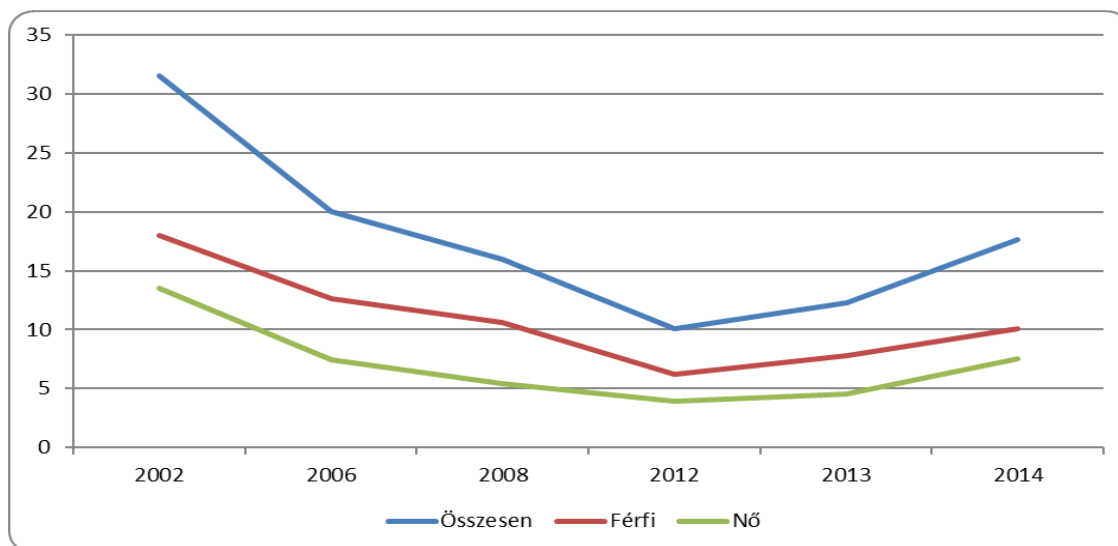
⁶ http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/strategia1_2_3_fej.pdf

⁷ <http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=384&langId=hu>

⁸ Melléklet az 1847/2014. (XII. 30.) Korm. határozathoz. A Nemzeti Ifjúsági Stratégia cselekvési terve 2015. december 31-ig. Magyar Közlöny, 2014. évi 187. szám. 26494. oldal

⁹ http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ifjusag_munkaero_piac.pdf

1. grafikon: Foglalkoztatottak száma¹⁰ a 15-19 éves korosztályban 2002 és 2014 között (ezer fő)

A 15-19 éves korosztályban a növekményt alapvetően három csoport alkotja: a szakképzés átalakítása miatt fizetett (kötelező) szakmai gyakorlaton résztvevők csoportja, a köznevelési rendszert végzettség nélkül elhagyó közfoglalkoztatott fiatalok csoportja¹¹, és a középfokú tanulmányok mellett legális keresőtevékenységet folytatók csoportja. Azt, hogy Magyarországon a 15 és 19 éves korosztályban 2011 és 2014 között szignifikáns növekedést mutat az aktivitási arány¹² az EU Youth Report 2015 is jelzi, tényként, magyarázat nélkül.¹³ Ugyanakkor, még e növekmény mellett is, az adott korcsoport vonatkozásában az alacsony aktivitási arányú uniós országok közé tartozunk.¹⁴ Bár jelen írás kereteit meghaladja egy másik mutató, az ún. NEET¹⁵ részletes tárgyalása, a lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás és a középfokú oktatás melletti, nem hétvégét érintő munkavállalás vonatkozásában e mutató elemzése is indokolt lehet (Fehérvári, 2015).¹⁶

A közel azonos, vagy az uniós trendek felé törekvő mutatók mögött országonként nagyon eltérő okok és folyamatok állhatnak. Az aktivitási arány növekedésének egyik háttértényezője a közfoglalkoztatás kiterjesztése, amely elsősorban az alacsony iskolai végzettségű fiatalok számára nyújt megélhetési lehetőséget. Országosan, a közfoglalkoztatottak 14,6 százaléka 25 év alatti, és a területi eltérések nagyok. Az ország keleti és nyugati fele között 5-6 százalékpontos különbségek mutatkoznak. Aggodalomra ad okot, hogy a 25 éven aluli munkavállalók aránya a közfoglalkoztatottak között jóval magasabb (14,6%), mint az összes foglalkoztatott között (6,4%). A közmunkások jelentős részét a

¹⁰ Foglalkoztatottnak azok tekinthetők, akik a vizsgált időszakban (vonatkozási héten) legalább egy óra, jövedelmet biztosító munkát végeztek, vagy munkájuktól csak átmenetileg voltak távol (szabadság vagy betegség miatt). <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf1203m1.pdf>

¹¹ Sajtóhírek szerint az ország legszegényebb régióiban a tanulók egy része nem a tanulmányok befejezését, és a szakma megszerzését, hanem a közmunkaprogramban való részvételt választja. http://hvg.hu/itthon/201550_abszurd_kozfoglalkoztatasi_fuggoseget_okez

¹² A gazdaságilag aktívak (foglalkoztatottként vagy munkanélküliként jelen lévő a munkaerőpiacon) megfelelő korcsoportba tartozó népességhez viszonyított aránya. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mpf/mpf1203m1.pdf>

¹³ http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:d4b27e70-5b8a-11e5-afbf-01aa75ed71a1.0001.05/DOC_2&format=PDF Letöltve: 2016. január 9.

¹⁴ Eurostat: Population, activity and inactivity – annual averages

¹⁵ Nem dolgozó, nem tanuló fiatalok aránya.

¹⁶ Fehérvári Anikó (2015): Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei.

http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2015/nevelestudomany_2015_3_31-47.pdf

mezőgazdaság szívja fel.¹⁷ Vagyis, amíg Nyugat-Európában a munkaerőpiac rugalmassága azt is jelenti, hogy a fiatalok tartósan ingáznak a munkaerőpiac és az oktatási rendszer között, addig Magyarországon egy rövid billegési időszakot követően a munkaerőpiacról való kiszorulás után gyakorlatilag semmilyen esély nem mutatkozik sem az oktatási rendszerbe való visszatérésre, sem a közfoglalkoztatásból való kitörésre azoknak, akiknek végzettsége alacsony.

A legfontosabb kérdés, hogy a munkaerőpiac ilyen jellegű, nem a szakképzés rendszerébe épített „kinyitása” a középfokon tanulók számára segíti-e a végzettség megszerzését, vagy növeli a végzettség nélküli kisodródás, a korai iskolaelhagyás lehetőségét.

Az uniós országok munkajogi szabályozással is védik nappali rendszerű képzéseiket, általában nagyon szigorúan. Bár a legális munkavégzés alsó határa (minimum age) gyakran nem magasabb, mint Magyarországon, a fiatalokat csak lassan, és a nappali képzés „szüneteiben”, meghatározott óraszámokban engedik be a munkaerőpiacra. Magyarország ezt az elvet adta fel 2012-ben, vállalva annak kockázatát, hogy a „feleslegesen fektet be az állam” a tanulók egy részének képzésébe, és azt is, hogy a munkaerőpiac szerkezete szempontjából inkább hasonlítunk majd egyes ázsiai vagy a volt Jugoszlávia¹⁸ országaihoz, mint az uniósokhoz. Vizsgálatok ugyanakkor mutatják, hogy szegényebb országokban a fiatalok korai munkaerőpiaci megjelenése együtt jár a végzettség nélküli iskolaelhagyással.¹⁹ A tanulmányok melletti munkavállalás elsősorban az érettségit adó képzések tanulóit veszélyezteti.

A minta

Mint arra a Jelentés az ifjúságügyről 2014-2015²⁰ kötet is felhívja a figyelmet, az ifjúságkutatások egy jó részénél, miként jelen munkánál, is módszertani problémát jelent, hogy őszinte válaszokat akarván, szinte lehetetlen kilépni egy jól körülhatárolt „ismerősi” közegből. Bár három iskola diákjait sikerült elérni, a megkérdezettek nagy része ugyanahhoz az intézményhez kötődik. A munkavállalás mentén azonban nem jöttek létre olyan korosztályi kapcsolatok, amelyek lehetővé tették volna, hogy egy interjú lehetősége akár csak felvethető legyen. A megkérdezett fiatalok szinte mindegyikére jellemző, hogy nagyon szűk szociális térben mozog, családi, iskolai és munkahelyi kapcsolatai is egyre sorvadnak, vagy ki sem épülnek. Sokuk számára az iskola jelenti az egyetlen társas közeget.

A mintába olyan fiatalok kerültek be, akiknek tanulói jogviszonyuk volt középfokú köznevelési intézményben, nappali képzésben vettek részt, és környezetük tudta róluk, hogy dolgoznak. A bekerülésnek nem volt feltétele az aktuális legális munkavégzés. (A feketemunka, ha elő is fordul, nyilvánosan nem vállalható, vagy nem szívesen vállalt a kortárs csoportban, így csak a dolgozás tényét tudják egymásról, de annak kereteit már ritkán, és többnyire csak nagyon szoros, jó emberi kapcsolatok mentén.)

Tizenhét félig strukturált, értékelhető interjú készült 2015 májusa és 2015 novembere között. A megkérdezettek átlagéletkora 18,3 év. A legfiatalabb 16, a legidősebb 21 éves. A legfiatalabb tanuló tizedik, a legidősebb tizenharmadik osztályba járt. A beszélgetésekről hangfelvétel készült, kiskorúak esetében szülői hozzájárulással. A beszélgetésben való részvétel önkéntes volt.

¹⁷ Beszámoló a 2014. évi közfoglalkoztatásról

<http://kozfoglalkoztataskormany.hu/download/e/fe/21000/%C3%89ves%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%202014.pdf>
Letöltve: 2016. január 9.

¹⁸ Szerbia 15 éves korban engedi ki a munkaerőpiacra a fiatalokat, de néhány, részben az oktatáshoz is kötődő feltételt szab.
<http://www.ilo.org/dyn/travail/docs/2403/Labour%20Law%20Republic%20of%20Serbia.pdf>

¹⁹ Global Employment Trends for Youth 2015 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_412015.pdf Letöltve: 2016. január 9.

²⁰ <http://www.ifjusagugy.hu/kotetek/IJE14-15.pdf>

A nemek aránya kiegyenlített, 9 fiúval és 8 lánnyal készült beszélgetés. Az országos adatok szerint is több a fiú a foglalkoztatottak között, amelynek részben az is oka lehet a tanulók beszámolóí alapján, hogy a lányokat hajlamosabbak feketén alkalmazni ebben az életkorban, amennyiben nem diákszövetkezeten keresztül helyezkednek el. Az általában lányoknak ajánlott alkalmi munkák (főleg takarítás) is alkalmasabbak arra, hogy feketén történjen a foglalkoztatás.

A megkérdezettek többsége (16 fő) szakközépiskolai tanulói jogviszonnyal rendelkezik, és mindössze egy diák tanult szakiskolában. A minta hetven százalékát budapesti lakcímmel rendelkezők, harminc százalékát vidéken élő, az iskolába ingázó, ún. „bejáró” diákok képezik.

Munkavállalás és lemorzsolódás

A korai iskolaelhagyás elleni uniós politikai elkötelezettség mellett az egyik legfontosabb kérdés a diákok munkavállalásával kapcsolatban, hogy milyen hatást gyakorol a fiatalok iskolai lemorzsolódási mutatóira. Az általunk megkérdezett diákok budapesti iskolákhoz kötődnek, vagyis abban a régióban tanulnak, ahol 2014-ben a legalacsonyabb volt a korai iskolaelhagyók aránya. Az Eurostat adatai szerint 2013-ban egyedül Közép-Magyarországon volt 10 százalék alatt az ESL-arány (Fehérvári,2015). Az országos mutatót azóta feltehetően a közmunkához kapcsolt képzés javította, de jelentős maradt a 2011 után felerősödött regionális polarizáció.

Az alábbiakban olyan szempontok mentén vizsgáljuk a munkát vállaló fiatalok válaszait, amelyek kapcsolatban lehetnek iskolai lemorzsolódásukkal, végzettség nélküli iskolaelhagyásukkal.

Évisméltés

A 2013/2014-es tanévben, országosan 4 százalék volt a szakközépiskolákban az évisméltők aránya a Statisztikai Évkönyv alapján. Az edumap 2015-ös adatai alapján számolva az adott iskolatípusban, Budapesten 3,14% volt az évisméltők aránya. Abban a szakképzési centrumban, amelybe a megkérdezett tanulók többsége jár, az Oktatási Hivatal 2015. októberi statisztikai adatai szerint 3,9 százalék az évfolyamisméltők aránya, vagyis gyakorlatilag megegyezik a hasonló jellegű iskolák országos átlagával. A megkérdezett, munkát vállaló fiatalok ennél sokkal nagyobb arányban ismételték évet középiskolai tanulmányaik során. 29 százalékuk ismételt legalább egyszer tanévet középiskolában, és 47 százalékuk ismételt valamikor tanévet tanulmányai során.

Az évisméltést és a munkavállalást nem kapcsolják össze a diákok, ezeket egymástól független, véletlen eseménynek tekintik még akkor is, ha az évisméltés 10. vagy 11. osztályban, esetleg egymást követően többször következik be. Egy, a tanulmányai mellett délutánonként folyamatosan dolgozó, kétszer évet ismétlő, majd iskolát váltó diák így számol be erről:

... „Nem hiszem. A munka sose akadályozta az iskolát. Tehát soha nem hátráltatott. Olyan soha nem volt, hogy azért nem mentem be iskolába, mert előző nap elfáradtam melő közbe és nem aludtam ki magam vagy ilyesmi, ilyen nem volt.

Tanultál?

„Hát nem sokat. Ha kellett, akkor tanultam. Amikor ilyen van, hogy hétfőn dolgozat, akkor valószínű, hogy előző nap tanulni fogok, meg az előző előtti nap is, de csak így sima óráról órára nem.”

(19 éves budapesti fiú, 10. osztály)

Feltehetően a rendszertelen tanulás az oka, hogy a munkavállalás miatt kieső időnek nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget azok, akik évet ismételnék. A munkavállalás melletti gyenge tanulmányi átlageredmény miatt az évismétléstől tartók azok, akik a rendszeres délutáni munkavégzés felfüggesztését is vállalják a sikeres tanév érdekében.

„Így május, áprilisban úgy döntöttem, hogy május, júniusban, amíg a gyakorlatot meg az iskolát le nem tudom, addig nem fogok dolgozni. Úgyhogy most egyelőre leadtam a munkaruhámat, aztán, majd ha végeztem a gyakorlattal, akkor majd visszamegyek, és akkor már úgy, hogy majd tudok menni több napot, nyáron ugye szabadabb, hogy mikor, meddig dolgozok, meg hogy hány napot, aztán talán úgy megint tudok.”

(16 éves, pest megyei lány, 10. osztály)

A rendszeres munkavállalás mellett alig akad olyan diák, aki ne számolna be tanulmányi eredményének valamilyen mértékű csökkenéséről. Az évismétlést elkerülők is érzékelik, hogy jegyeik átlaga romlik. A gyenge tanulmányi teljesítmény mögött gyakran a hiányzások magas száma áll.

Hiányzás

Az iskolai igazolatlan hiányzásokról van ugyan hivatalos statisztika, és az iskoláknak egyértelmű algoritmus szerint kell eljárniuk, feljelentést tenniük, amennyiben a diákok igazolatlan óráinak száma eléri a 10, a 30, illetve az 50 órát. A köznevelési intézmény tanköteles korú tanuló esetében jelzéssel él a szülő, a gyermekjóléti szolgálat, a gyermekvédelmi szakszolgálat, illetve a gyámhivatal felé abban az esetben, ha az igazolatlan mulasztás a 10 órát, a 30 órát, illetve az 50 órát eléri. (A tanköteles korú és az e koron túli tanulók esetében nem azonos intézkedést ír elő a törvényhozó.) A gyermekjóléti szolgálat (a köznevelési intézmények bevonásával) intézkedési tervet készít, amelyben a mulasztás okának feltárására figyelemmel meghatározza a tanuló érdekeit szolgáló feladatokat. A tanulótól az osztályozóvizsga letétele akkor tagadható meg, ha az iskola eleget tesz a szülő felé történő értesítési kötelezettségének. Az ötven óra feletti igazolatlan mulasztás esetén az iskoláztatási támogatás felfüggeszhető a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény értelmében.

Budapesten a 9.-13. évfolyamos diákok körében 2010. óta gyakorlatilag stagnál az ötven feletti igazolatlan mulasztással rendelkezők aránya. Az igazolatlan mulasztás elsősorban a kilencedik évfolyam esetében magas, azt követően jelentősen csökken. Az 1. táblázat a középfokú oktatásban résztvevő, 9.-13. osztályos tanulók ötven tanórát meghaladó igazolatlan hiányzásainak arányát mutatja, az öt évfolyam százalékában.

1. táblázat

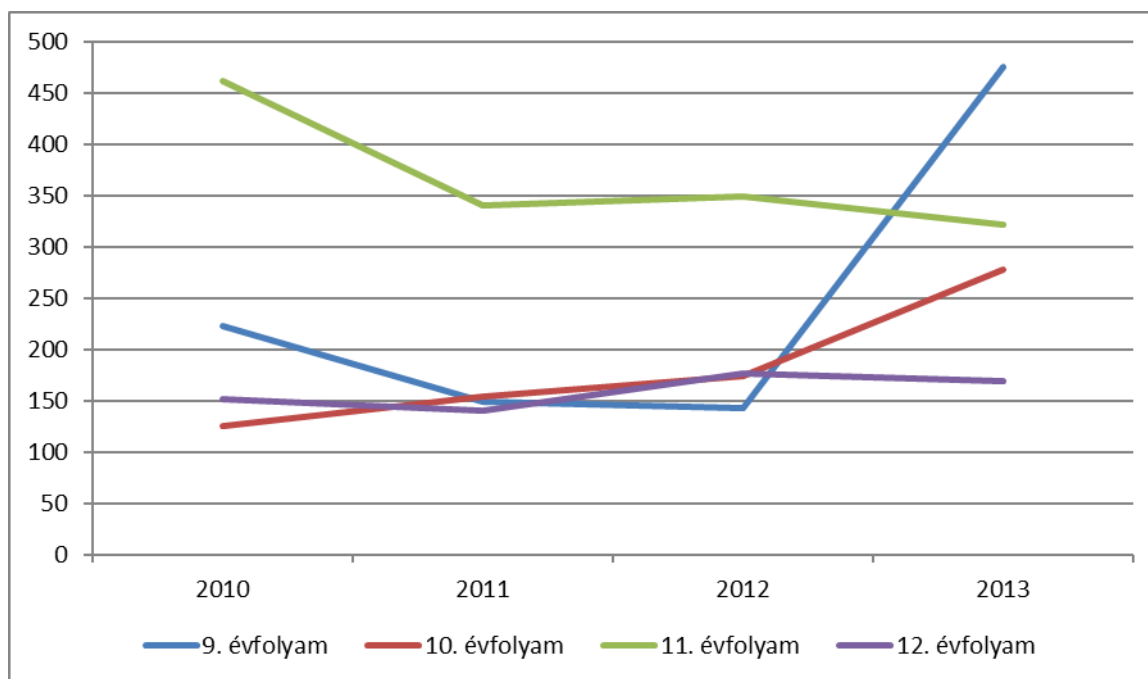
	2010	2011	2012	2013
Budapesten	2,4	2,1	2,8	2,4
Országosan				

50 órát meghaladó, igazolatlan mulasztással rendelkező tanulók aránya a 9.-13. évfolyamosok arányában 2010. és 2013. között a KIR-STAT adatai alapján számolva

A budapesti és az országos adatok azonos tendenciát mutatnak, a 2012-es évben némileg növekedett a magas igazolatlan óraszámú rendelkező tanulók aránya, majd visszaállt a korábbi értékre. Az ingadozás mértéke nem jelentős. Ugyanez azonban nem mondható el a 250 óra feletti igazoltan vagy igazolatlanul mulasztó tanulók arányáról. A 9. évfolyamon jelentősen megnőtt a magas hiányzású tanulók aránya, és a 2013-as évhez köthető csökkenés feltehetően éppen annak köszönhető, hogy

drámaian megnőtt azoknak a tanköteles koron túl lévő tanulóknak a száma, elsősorban a kilencedik évfolyamon, akiknek mulasztás miatt megszűnt a tanulói jogviszonya.

2. grafikon: Tanköteles koron túli tanulói jogviszony-megszűnés mulasztás miatt, Budapesten, 2010. és 2013. között

A 2. grafikon az iskolából való hiányzás miatti kimaradás (végzettség nélküli iskolaelhagyás) jelentős átrendeződését, fiatalabb korra tolódását mutatja Budapesten, és (a 2. táblázattal együtt) egyben azt is, hogy a magas óraszámú hiányzók igazoltan nem vesznek részt a tanítási órákon. A szülői és az osztályfőnöki igazolások száma korlátozott, szülők és osztályfőnökök együttesen 6 napot, megközelítőleg 50 órát igazolhatnak.

A 250 óránál többet hiányzók nem mindegyike sodródik ki az oktatási rendszerből. Akadnak olyanok, ha nem is nagy arányban, akik sikeres osztályozóvizsgával, vagy évisméltéssel, de a köznevelésben maradnak, akár a tanköteles koron túl is. A 2. táblázat a kilencedik évfolyamosok 250 óra feletti hiányzási arányait mutatja.

2. táblázat: 250 óra feletti (igazolt és igazolatlan) mulasztással rendelkező tanulók aránya évfolyamonként az adott évfolyam százalékában

Év	9. évfolyam		10. évfolyam		11. évfolyam		12. évfolyam	
	Bp.	Országos	Bp.	Országos	Bp.	Országos	Bp.	Országos
2010	5,5	6,6	4,5	4,2	4,1	4,1	1,9	2,0
2011	6,1	6,2	4,4	3,6	4,0	3,6	2,4	1,6
2012	7,3	8,2	4,6	4,4	5,0	4,3	2,8	2,0
2013	7,0	8,1	3,8	4,6	3,3	3,8	2,3	2,0

A tankötelezettség korhatárának csökkentése a kilencedik évfolyamosok hiányzási arányaiban jól látható. Budapesten a középfokú tanulmányaikat megkezdők közel 15 százaléka biztosan lemorzsolódik az első két évben. Mindeközben a lemorzsolódás mértéke nem mutatható ki az Eurostat felméréseiből, a korai iskolaelhagyók aránya ugyanis, ha enyhe mértékben is, de csökkenést mutat.

Az általunk megkérdezett fiatalok azt a vékony középipiskolás réteget képviselik, amelynek, a hiányzások ellenére, legalább időlegesen, sikerült megkapaszkodnia a rendszerben. Hiányzásaik száma egyénenként változó ugyan, de átlagos, havi óraszámokat tekintve magas. Igazoltan, átlagosan, havi 16,5 órát hiányoztak, 10 hónapos tanévvel számolva. Igazolatlan mulasztásaiknak havi átlaga pedig 4 tanítási óra.

A magas óraszámú igazolatlanul hiányzók között, ha kevesen is, de akadtak a mintában olyanok, akik hónapokig nem jártak be az iskolába, tehát mulasztott órák száma meghaladta a 250 órát, majd azt követően ismét rendszeresen kezdtek járni.

„- Most tanév elején vagyunk, de emlékszel, hogy a tavalyi tanévben mennyi volt az igazolt hiányzásod?

- Hú, fogalmam sincs. Sok. Sok volt.

- 100 óránál több?

- Hát, szerintem igen. Nem tudom.

- És mennyi volt az igazolatlan?

- Hát azt se tudom, mert én a második félévben szinte be se jártam. Lehet, hogy az igazolásokat se adtam oda. A második félévbe, hát, igaziból munkát kerestem, meg akkor volt otthon a zűrzavar, és így...”

(18 éves, budapesti lány, 12. osztály)

A diákok egy része azonban igazolja mulasztásait, általában orvosi segítséggel. A sokórás igazoltan hiányzók között akadt olyan is a mintában, aki 400 feletti igazolt órával rendelkezett. A sokórás hiányzók csak orvosi segítséggel maradhatnak a rendszerben. Az alábbi interjúrészletek egy-egy orvosi, igazolással kapcsolatos viselkedést mutatnak be, a diákok szemüvegén keresztül.

„- Mennyit hiányoztál a suliból?

- Hát, meló miatt összesen talán 10 órát. De volt olyan hétköznapi lógás, amikor csak lusta voltam bejönni, úgy viszont sokat. Szám szerint?

- Mennyi volt az igazolatlan órád?

- 12.

- És az igazolt?

- 412. (nevet) 250 után kirúgnak, elméletileg. (nevet)

- Hogy tudtad leigazolni?

- Ez nem publikus. Fogalmazzunk úgy, hogy szeretett az osztályfőnököm. Tehát nem feltétlen mindig azért nem jöttem be, mert lógtam. Tehát volt olyan, hogy muszáj volt otthon maradni. Tehát, a szülő is 3 igazolást írhat, és sokszor volt olyan, hogy anyunak ugye fáj a lába, és sokszor nem tud felállni, és olyankor segíteni kell neki, és a szíve szerint azt mondaná az ember, hogy elméletileg menni kéne iskolába, de amikor az embernek ott van a szerette, és ilyen kiszolgáltatott helyzetben van, akkor nem

az iskola az első, ami érdekelni fog. Tehát ilyenre sűrűbben volt példa. Jó, persze nagy részben csak ellógtam, mert nem érdekelt, de...

- És az ofő igazolta?

- Ühüm.

- De nem volt róla papírod?

- Hát nagy részben volt. Tehát nagy részben volt, de nem mindig. Tehát, amikor nem mentem be első két-három órára, és le lett igazolva osztályfőnöki igazolással, ilyenkor speciel papírom nem volt róla, persze volt szóva az osztályfőnöknek, meg be volt jelentve, hogy nem jövök be, de nem feltétlen volt hozzá papírunk. Na meg, hát az orvosnőt elég sűrűn látogattam.

- És nem tűnt fel neki, hogy...

- 2015-ben vagyunk. Ilyenkor az embernek azért van orvosa, hogy igazolásért menjen, meg hébe-hóba gyógyszerért. (...) Tudta, hogy lógni akarok. Hát neki nem tök mindegy? Adta az igazolást és kész."

(19 éves budapesti fiú, 10. osztály)

Az orvosi igazolások megszerzése nem mindig zökkenőmentes, de a hatósági eljárást elkerülni igyekvő fiatalok hajlandók komoly, esetleg anyagi áldozatot is hozni egy-egy igazolás megszerzéséért, amely biztosítja a tanulói jogviszony fennmaradását, az iskoláztatási támogatás folyósítását.

„- A szülőik elfogytak, B. bát meg nem akarom megkérni, orvoshoz meg... Mire végzek, nem érem el az orvost. És már nyugdíjba ment a házi orvosom, és nem tudom, hogy ez az új házi orvos egyáltalán adna-e igazolást ilyen, khm... fáj a torkom dolgokra.

- És mi lesz ezzel a 37 igazolatlannal?

- Ha B. bá majd felhozza, akkor majd lemegyek két ezressel a házi orvoshoz. Arra általában mindig segít.

- Egy hétre kétezer forint?

- Ühüm. Ja. Csak mondjuk, nem szeretem ilyenre költeni a pénzt."

(18 éves Pest megyei lány, 11. osztály)

Érettségi előtt álló tanulók esetében láthatóan már nem csak az orvos, az iskola is igyekszik segíteni a munkát vállaló fiatalokat, különösen akkor, ha a munkavállalás mögött az iskola által is tudottan anyagi kényszer áll, és nem kizárt a sikeres érettségi.

„- Mennyi az igazolt óráid száma?

- Hivatalosan?

- Igen.

- 244.

- Igazolatlan?

- 11 óra.

- A 224 óra hogy lett igazolt?

- *Erről nem nyilatkoznék.*
- *A 244-ből mennyi a betegség miatti hiányzás?*
- *A 244 mind fáradság vagy munkahelyi hiányzás. Tavaly július óta nem voltam beteg.*
- *Mennyiről van orvosi igazolásod?*
- *Az első három hónapról.”*

(21 éves budapesti fiú, 13. osztály)

A megkérdezett fiatalok között csak három olyan volt, aki munkavállalás miatt egyáltalán nem hiányzott még az iskolából. Ők inkább hétvégén dolgoznak, bár munkavállalásuk többnyire rendszeres. A megkérdezettek fele válaszolta azt, hogy teljes napot, vagy hosszabb időszakot hiányzott az iskolából munkavégzés miatt. A jövedelemszerzés miatti iskolai kimaradást elfogadhatónak, szükségszerűnek, természetesnek tartják. Ugyanolyan természetességgel, ugyanolyan hangsúllyal számolnak be róla, mint az iskolába járásról. A kérdésre, hogy előfordult-e már, hogy munka miatt hiányoztak az iskolából, a következő válaszokat adják:

„- *Szünet előtti héten nem jöttem, végig, mert melóztam. Akkor beteg volt az egyik eladó. (helyettesített)*

- *Igazolásod van erre az időszakra?*
- *Erre nincs.”*

(18 éves Pest megyei lány, 11. osztály)

„- *Előfordult, hogy munka miatt hiányoztál suliból?*

- *Igen.*
- *Idén is?*
- *Igen.*
- *Teljes napot?*
- *Igen.*
- *Mennyire gyakori?*

- *Hát, nem sűrű. Volt ilyen tavaly is. Idén egyszer volt ilyen, múlt héten (szeptemberben készült az interjú), de mondtam, hogy ez az első és utolsó ilyen, ez ilyen rendkívüli volt, mert most gyorsan kellett, aztán ennyi.”*

(20 éves budapesti fiú, 12. osztály)

A fiatalok egy kisebb része nem vállal el délelőtti munkát nem bízva abban, hogy majd valahogyan szerez igazolást, a tanítási idő után azonban dolgozik, sokszor késő estig, és másnap képtelen időben felkelni. Ők azok a munkavállaló fiatalok, akik sokat késnek, és az első néhány tanítási órától rendre távol maradnak. A nem egésznapos kimaradásokat nehezebb igazolni, így a 10 órás, kevés következménnyel járó keretet általában kihasználják.

„- Ha jól emlékszem olyan volt, hogy elaludtam, és csak másodikra értem be, de olyan, hogy kimondottan késtem vagy elkértem magamat, olyan nem volt soha. (...) Ez a kocsma időszak. Vasárnap ugye én kilenckor zártam, de az egész hétvégét végig nyomtam, és egyszerűen kimerült voltam. Mert nekem fél 8-kor, akkor is kelni kellett, ha fél 12-kor zárok be, és éjjelre érek haza, ugyanúgy nekem fél 8-kor nyitni kell, szóval, így kimerült voltam, és volt, hogy elaludtam. Általában ezek a hétfő első órák.

- Hogy fogadta az iskola?

- Hát, nem tudták. De nem fordult elő sűrűn. Ebben az évben meg pláne nem. Amikor a hét többi napján aludtam el, akkor szintén kimerült voltam, de az nem a munka miatt, hanem vagy nem bírtam aludni vagy sokáig fenn voltam, tehát, ilyen hülyeségek. Szóval, nagyon ritkán fordult ez elő.”

(19 éves budapesti lány, 12. osztály)

Összességében azt mondhatjuk, a rendelkezésre álló források alapján, hogy a munkavállaló fiatalok átlagosan havonta három napot maradnak ki az iskolából, igazoltan vagy igazolatlanul. Életkor és tanulmányi átlageredmény függvénye, hogy az iskola a hiányzásokat hogyan kezeli. A diákok beszámolója alapján az osztályfőnökök igen nehéz helyzetben vannak, és legtöbbször a jogi szabályozás, a tanulói érdekek és a kényszerek között keresi az emberséges és a vélt legjobb megoldást, olykor kockázatot is vállalva egy-egy érettségi előtt álló, vagy családi körülményei miatt beszorított helyzetben lévő tanuló miatt.

Jövedelem és a szülők támogatása

A megkérdezett munkát vállaló fiatalok átlagos havi jövedelme ötezer és nyolcvanezer forint között mozgott. Legtöbbször 25 és 60 ezer forint közötti összeget keresnek havonta, vagyis, még a viszonylag keveset dolgozók is, 500 forintos órabérrel számolva, legalább havi 50 (heti 12) órányi munkát vállalnak. (3. táblázat)

Mivel a diákszövetkezetek hektikusan és váratlanul hívják be a diákokat munkavégzésre, a terhelés és a jövedelem mértéke sem egyenletes. Így az iskolai teljesítmény és jelenlét is ingadozó. Talán ez az oka annak, hogy a diákok nagyon megfontolják, mikor és milyen esetben mondanak le munkát vagy utasítanak el váratlan behívást. (A rosszabb anyagi helyzetben lévő családok gyerekei ezt egyáltalán nem is engedhetik meg maguknak.) Az interjú felvételének napján a diákok hatvan százaléka dolgozott. Vagy egyeztetett munkája volt a délutáni időszakra, vagy munkavégzés után tudta vállalni a beszélgetést.

3. táblázat: A megkérdezett fiatalok havi átlagkeresete osztályfok szerint

Havi átlagjövedelem (Ft)	10. osztály fő	11. osztály fő	12. osztály fő	13. osztály fő	Összesen
5-25 000 Ft	0	4	1	1	6
26-60 000 Ft	2	0	3	2	7
61-80 000 Ft	0	3	1	0	4
Összesen	2	7	5	3	17

Magasabb átlagkeresetre, havi hatvanezer forint feletti jövedelemre ritkábban és csak akkor van lehetőség, ha nem diákszövetkezeten keresztül történik az elhelyezkedés, vagy a fiatal már kikerült annak keretei közül. A magas jövedelmű tanulók meghatározott cégnél, munkáltatónál dolgoznak

(esetleg részmunkaidőben), időnként nem a tanításhoz igazított munkarendben. Nem ritka azonban, hogy a fix munkáltató sem jelent egyenletes munkaidő-terhelést.

„- Suli után mész?

- Öttől. Kettőtől. Fél háromtól. Fél egytől. Attól függ, hogy van a beosztás.

- Mi volt a legkésőbbi időpont, amikor hazaértél?

- Hajnali egy.”

(21 éves budapesti fiú, 13. osztály)

A meghatározott helyen való rendszeres, tartós, sokórás munkavállalás előnyös is lehet, szabadabb, rugalmasabb beosztást jelenthet. De erre van ritkábban példa. A magas jövedelmű középiskolások tartósan (sem fizikailag, sem mentálisan) nem tudják elviselni a tanítással együtt 60-70 órára nyúló munkahetet. A rendszeres munkavállalók, ha fix helyen dolgoznak, és nem határozatlan idejű szerződéssel, hanem órabérben alkalmazzák őket, a vállalt, kért szabadnapokkal is bátrabban gazdálkodhatnak.

„- Kedden szoktam 17-től 22-ig. Szerdán szintúgy, csütörtökön szintúgy. És akkor pénteken szoktam 22-től 06-ig.

- Hm... Ez több mint 20 óra hetente.

- Hát változó. Attól függ, hogy kérem. Ha azt kérem, hogy egész héten szabadnapos legyek, mert nem akarok dolgozni, vagy valami elfoglaltságom van, akkor megadják a szabadnapot.

- Ühüm. Milyen gyakran kéred?

- Szabadnapot? Hát, úgy kéthetente kérem azt, hogy egy napig ne menjek. Vagy a suli miatt, vagy nincs kedvem bemenni dolgozni. Lustaság.” (félszegen nevet)

(18 éves vidéki fiú, 11. osztály)

Az éjszakai munka vállalását többnyire a magasabb bérezés motiválja. Míg a nappali munkavégzésért általában 500-700 Ft körüli órabért fizetnek a cégek (a munka jellegétől függően), az éjszakai műszak esetében a bér ennek a duplája is lehet. A kizárólag hétvégére korlátozódó munkavállaláson kívül minden, középiskolás diákok által végzett munka, annak rendszerességétől függetlenül, veszélyezteti a sikeres végzettség megszerzését.

A lemorzsolódás veszélyét növeli, hogy a megkérdezett dolgozó középiskolások között csak egy olyan fiatal volt, aki úgy nyilatkozott, egyáltalán nem támogatta és nem is támogatja szüleit. A szülők anyagi támogatásának mértéke széles spektrumon mozog, és annak formái is igen változatosak. A szülők többsége nem kéri, nem kezdeményezi, hogy gyermeke támogassa őt, egyszerűen csak elfogadja (és jóváhagyja vagy tudomásul veszi) azt a helyzetet, amelyben a még otthon lakó, tanulmányait folytató fiatal részben vagy egészben önellátóvá válik. Vagyis, fizeti saját telefonszámláját, bérletét, ruháinak költségét, nem kér zsebpénzt, saját költségén szórakozik, és néhány esetben saját költségén étkezik. A tudomásul vétel mögött sokszor okként rajzolódik ki az interjúkból, hogy a szülők a fenti költségek

fedezésére (átmenetileg vagy tartósan) nem lennének képesek. A diákok, ezt felismerve, tehermentesíteni igyekeznek szüleiket. Mindaddig, amíg nem adnak át pénzt, nem is tudatosul bennük, hogy tulajdonképpen anyagilag támogatják szüleiket.

„- Előfordult-e, hogy az anyunak vagy a szüleidnek adtál pénzt?

- Anyunak nem szoktam adni, hanem megbeszéljük, hogy amit alaptól megvenne nekem, ami úgy kell, vagy olyasmit, amit én akartam és már egy ideje könyörögtem miatta, akkor azt megveszem én, magamnak, és azt ő félrerakja. Kajára, nyaralásra, és akkor így spórol vele. És nem kell kétszer megvenni ugyanazt a dolgot.

(...)

- Tehát csak az anyu által luxusnak tartott dolgokat veszed magadnak.

- Igen.

- Az anyu luxusnak tartott egy márkás cipőt?

- Igen. Vagy ami 15 ezer forint felett volt.”

(17 éves budapesti fiú, 11. osztály)

A szülők számára sokszor nem könnyű elfogadni azt a helyzetet, hogy középiskolás gyerekek anyagilag részt vesz a család fenntartásában, talán azért, mert elsősorban szülői feladatnak tekintik még tanuló gyerekeik eltartását. Az anyák rugalmasabban fogadják a gyerekek munkavállalási döntéseit, és az anyagi segítséget is. Az apák különösen nehezen fogadják el bármiféle anyagi hozzájárulást a család költségvetéséhez, lányok esetében még a saját szükségletek (bérlet, ruha) önálló fedezését is. A magyar társadalomban a férfiakkal kapcsolatban nagyon erős szerep-elvárás a család eltartása. Nemzetközi összehasonlító vizsgálatokban e vonatkozásban messze Magyarország kapta a legkiugróbb értéket még a konzervatív értékrenddel rendelkező államok között is. Ugyanezen vizsgálat mutatta ki azt is, hogy hazánkban vélekednek leginkább úgy a megkérdezettek, hogy egy család eltartásához a nőknek is mindenképpen munkát kell vállalni, és a nők jövedelme nélkül nem biztosítható a megélhetés.

„- Nem adok, max. olyat szoktunk, hogy megkérdezem, hogy kell-e valami, és akkor én azt megveszem, vagy elmegyünk valahova, és akkor én fizetek, és akkor így... De úgy, hogy konkrétan kell nekik pénz, úgy nem nagyon.

- Mit szoktál te fizetni?

- Hát nem tudom, elmegyünk vásárolni, és akkor megkérdezem, hogy most fizessem-e én, és akkor azt én szoktam. Nem tudom pontosan.

- Hogy dől el, hogy te fogsz fizetni?

Általában ott dől el, anyukám gyorsan beleegyezik, ott nem szoktunk veszekedni, hogy fizessenek és akkor ennyi. (nevet) Úgyis többször ők veszik, tehát nincs ebből vita.

(...)

- Ki kezdeményezi, hogy te fizess?

- Én.

- *Miért?*

- *Hát, nem tudom. Ők is vesznek nekem egy csomó mindent. Általában ők veszik otthonra a kaját, úgyhogy néha én is beszállhatok. Ezért.*

- *Úgy érzed, hogy be kell szállni?*

- *Nem. Meglennék anélkül is, hogy én beszállnék, csak... Úgy jólesik.*

- *És az apu nem szokta elfogadni?*

- *Nem. Ő nem. Mindig mondom, hogy megveszem a bérletem, de azt mondja, hogy nem, azt majd ő kifizeti, tehát ő nem nagyon szokta engedni."*

(19 éves budapesti lány, 13. osztály)

A szülők támogatásának egy másik formája a kölcsön. Váratlan kiadás esetén, vagy pénzsűkében a szülők dolgozó gyermekeiktől kérnek anyagi segítséget, azzal a szándékkal, hogy később visszafizetik azt. Erre azonban nem mindig van módjuk. A gyerekek egy része általában már azzal a tudattal ad kölcsön, hogy soha nem kapja vissza a pénzt, tehát ez valamiféle hallgatólagos megállapodás arról, hogy bizonyos esetekben, jelzésre, a kérés egyértelmű megfogalmazását elkerülve, a középiskolások hozzájárulnak a családi költségvetéshez, még akkor is, ha anyagiak miatt olykor kialakulnak kisebb-nagyobb viták szülők és gyerekek között.

„- *Igaziból adtam, de soha nem kaptam vissza. Tehát úgy konkrétan, hogy...*

- *Ezek kölcsönök voltak?*

- *Igen. Én odaadtam nekik mondjuk 10 ezer forintot, és azt mondták, majd visszakapom, és nem így kaptam vissza, hanem úgy, hogy ők, kajában, meg így. Tehát nem így konkrétan. De nem tudom, hogy mennyi volt így konkrétan összegben. Igaziból ők mondták mindig, hogy visszaadjuk, visszaadjuk.*

- *Ők nem akarták elfogadni.*

- *Igen, de azután mégse úgy jött ki a lépés.*

- *Volt ebből vita?*

- *Igen, volt ebből egy nagyobb vita. Hogy tényleg csak vészesetben, ha tényleg úgy vannak, akkor... De ez oda vissza. Csak nagyon vészesetben, csak akkor ad nekem, csak. Most, hogy új lapot indítottam anyuval, ha kérek tőle, ad. De mondjuk én vissza is adom neki"*

(18 éves budapesti lány, 12. osztály)

A többgyerekes szülők számára a lakás/ház rezsijének fedezése a kamasz segítsége nélkül gyakran okoz gondot azokban a családokban, amelyekben a középiskolás fiatalok munkát vállalnak. Bár a munkavállalás okaként nem mindig az anyagi kényszert említik a diákok, beszámolóikból többnyire az derül ki, hogy szinte egyetlen esetben sem teljesen kizárható ez, még akkor sem, ha a családon belül senki nem éli át kényszerűségeként a gyerek munkavállalását.

„- *Előfordul, hogy az anyunak segítesz pénzzel?*

- *Elő.*

- *Mire adsz?*

- Általában mindig visszaadja, amit kölcsönkér, de hogyha számlabefizetés van... Vagy volt olyan is, hogy a húgomat elvittem cipőt venni, mert csórikám eléggé csámpás, aztán egy normális cipőt kellett neki venni, ami fogja a sarkát, és akkor 10 helyett 12 volt és kétezerrel kipótoltam, hát azt mondom, nem kérem el, húgomnak ajándék. Szívesen adom. De általában ha kölcsönkér valamit, anyu mindig visszaadja. Nálam viszont nincs így. Ha én kérek anyutól, hogy nincs nálam annyi, és egészítse ki, akkor nem mondom, hogy vissza fogom adni, de nem is várja el."

(19 éves budapesti lány, 12. osztály)

A szülők támogatásának harmadik típusa a nyílt, szándékos, mindenki által vállalt és tudatosított költségmegosztás. Az anyagi nehézségeket látva a diákok többnyire önként ajánlanak segítséget a szülőknek, de előfordul, hogy a szülő kényszerül rá, hogy gyerekeitől (az ellátásért, lakhatásért) rendszeresen pénzt kérjen. A szülők munkanélkülivé válása vagy rokkantsága (esetleg az albérletben élés) a kamaszkorú gyerekeket többnyire munkavállalásra kényszeríti, ha egyáltalán esély és lehetőség van az elhelyezkedésre. A családi költségvetésbe rendszeresen és aktívan beszálló fiatalok számára bár teljesen természetes, hogy a család gazdasági funkcióját tekintve felnőttek számítanak, saját felnőttiségüket mégsem veszik észre, nem tudatosítják. Vagy talán nem kötik össze az anyagi függetlenséget, vagy csak részbeni függőséget semmilyen életkori kategóriával. Nem is kérdeznak rá saját élethelyzetükre, szerepükre, és sokszor csak a környezet rosszallása miatt érzik, hogy talán nem a munka lenne az elsődleges feladatuk. Munkahelyükhöz alkalmazkodnak, a lehető legjobban igyekeznek összehangolni a tanítási órákkal, és életük mindkét színterére úgy tekintenek, mint megkerülhetetlen szükségszerűségekre. A család rezsiköltségeiből néha nagyobb részt vállalnak, mint a szülők.

„- Anyuéknak szoktál pénzt adni?

- Igen.

- Miért és mennyit?

- Hát például most is én fizettem be a számlát, a telefonszámláinkat, most nem tudták volna befizetni, és meg kaptam pénzt, így én fizettem be az egészet.

- Megosztjátok a költségeket.

- Általában úgy szoktuk, hogy mindenki a saját részét, de ez most nem valósulhatott meg, így ezt most én fizettem be, de egyébként le szoktuk nagyjából felezni.

- Tehát felnőttek számítasz a családban.

- Hát, én gyerekek érzem magam. Nagyon. Mert, nem mondom azt, hogy rossz lennék, vagy ilyesmi, de jónak se mondhatom magam. Szerintem egy félfelnőtt."

(20 éves budapesti fiú, 12. osztály)

A gyerekek munkavállalásának nyilvánossá tétele nem mindig könnyű a szülők számára, még akkor sem, ha gyerekeikre büszkék, vagy hálásak nekik mindazért, amit tesznek. A környezet néha nagyon keményen ítéli meg, és ítéli el azokat a szülőket, akik, szükség mentén, de elfogadják a segítséget kamaszkorú gyereküktől. Az ebből fakadó frusztrációt a szülők önmagában is nehezen viselik, és a környezet minden bíráló, kritikus megnyilvánulására, vagy helyzetük tudatosítására érzékenyen, esetleg indulatosan reagálnak.

„Pár hónapja nem dolgozik, de részkihagyásokkal. Hol dolgozik egy adott helyen, munkahelyen, hónapokig, azután valamilyen ok miatt elküldik. Utána nagy nehezen találunk neki, most a gyárban dolgozott, és négy hónapot dolgozott, és nem a munkája volt rossz, hanem csúnyán beszélt, csúnyán beszélt a munkatársával, az öltözőben, munkaidő után. Mert elkezdett engem bántani, hogy ő kihasznál engem, hogy én dolgozok helyette, mert ugye, két hónapot dolgozott anya, én meg folyamatosan kísértem el estefelé, és én visszabicikliztem, és utána még tanultam. És meséltünk neki, hogy jaj, munkahelyem van, milyen büszke rám, meg hogy ő örül neki, hogy én már ilyen egyedülálló vagyok, hogy ha esetleg ő nem lenne, meg tudná egyedül is élni, és ha bármi miatt baleset érné, akkor én el tudnám látni magamat, egyedül. És ebből lett az, hogy ő nem dolgozik, hogy ő örül, hogy én eltartom őt, meg ilyesmi. És mondta neki, hogy ne beszéljen már ilyen baromságokat, hagyjon engem békén. És nem is beszélt olyan csúnyán, csak egy kicsit ráüvöltött, és eltanácsolták.”

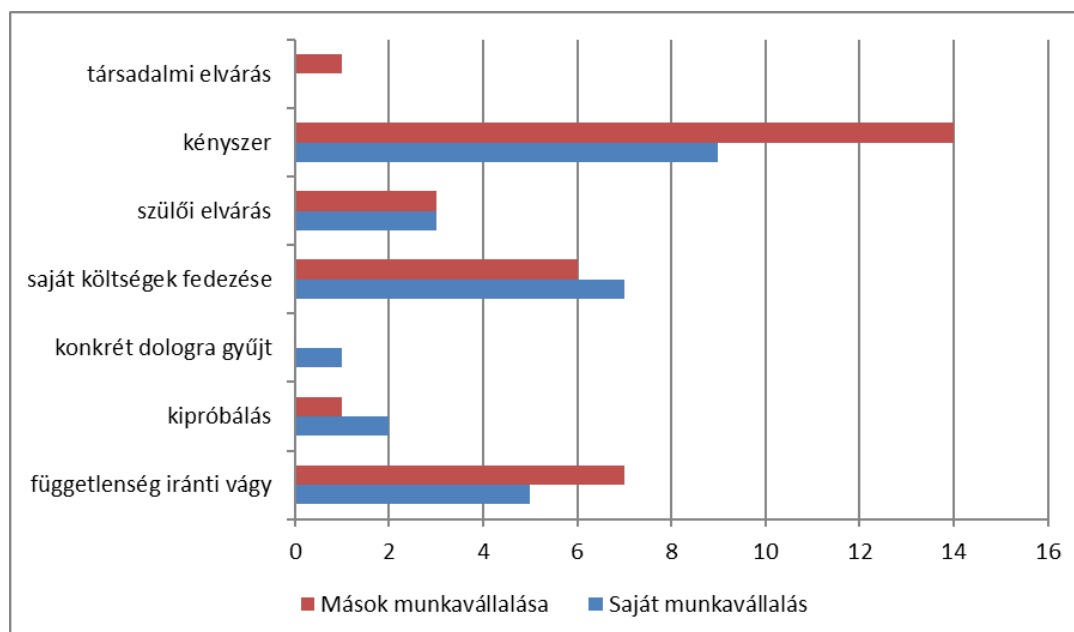
(17 éves Pest megyei lány, 11. osztály)

A munkavállalás okairól

A fiatalok munkavállalásának oka leggyakrabban az anyagi kényszer. Minél alacsonyabb osztályfokon tanul a dolgozó középiskolás, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a család rossz anyagi helyzete, komoly megélhetési gondok, nehezen törleszthető hitel áll a munkába állás mögött. A munkavállalás mögött nem önállósodási törekvés, nem a szülői ház elhagyása áll, hanem sok esetben erős kényszer.

Saját munkavállalásuk motivációiról sokszor szűkszavúan vallanak. A munkába állás mögötti okról pontosabb képet kaphatunk, ha mások munkavállalásának feltételezett indokairól kérdezzük őket. A 3. grafikon mutatja, hogy mások munkába állása mögött nagyobb számban feltételeznek kényszert, mint amennyi kényszerről saját munkavállalásukkal kapcsolatban beszámolnak. A szülőktől való függetlenség vágya is gyakrabban jelenik meg a válaszokban, amikor mások indítékairól mondanak véleményt, míg a saját költségek fedezését gyakrabban említik önmagukkal kapcsolatban, feltehetően a kényszer egyértelmű jelzése helyett. Saját munkába állásukról hajlamosabbak úgy vélekedni, hogy annak hátterében a munka világának kipróbálása áll, társadalmi elvárást pedig inkább mások munkába állása mögött feltételeznek. A munkavállalás irányába ható szülői kényszer bár érzékelhető, nem jelentős.

3. grafikon: A munkavállalás oka a megkérdezett diákok szerint

A kényszerből, szükségből történő munkavállalásról sokszor keserűen, csendesen vallanak a diákok, mintha szégyellnivaló lenne, pedig ma már felmérések igazolják, hogy a középiskolások nem kis része dolgozik tanulás mellett. A Provident felmérése szerint a fiúk 56%-a, a lányok 42%-a dolgozik középiskolai tanulmányai mellett. (A munkavállalás jellegéről és órákereteiről bővebb információ nincs. A felmérés feltehetően nem tesz különbséget az iskolai szünetekben és a tanulmányokkal párhuzamosan dolgozók között.)

„- *Miért kezdted dolgozni?*

- *Hát, ez hosszú. Azért kezdtem el dolgozni, mert a családi hátterem az nem valami jó.*

- *Tehát muszáj volt.*

- *Muszáj. Mert ha nem dolgozom, akkor kb. nincs rajtam ruha. Merthogy akkor, erre kell, arra kell inkább. Annyira rossz a családi hátterünk, hogy az borzalmas.”*

(17 éves Pest megyei lány, 11. osztály)

A kényszerből dolgozni kezdő fiatalok, életkortól és nemtől függetlenül, kivétel nélkül már a munkavállalás pillanatától kezdve fedezik saját kiadásait, és nem egy esetben a család egyéb kiadásait is.

„- *Miért kezdted dolgozni?*

- *Hogy legyen ruhám, hogy legyen valamit egyek, hogy legyen pénzem, azért. Ne kelljen másra szorulnom.”*

(20 éves Pest megyei fiú, 12. osztály)

A diákmunkák egy részének hátterében olyan egyéni, nagyobb összegű (tárgyi) igény áll, amelyet nem tudnak, vagy nem szeretnének a szülőkkel finanszíroztatni. Ilyen például a jogosítvány megszerzése, vagy a szülők számára, meghatározott alkalomra vásárolni kívánt nagyobb értékű ajándék. Az interjúkból azonban általában kiderül, hogy a diákok keresete nélkül e nagyobb összegű dolgok elérhetetlenek lennének a családok számára.

Mások munkavállalásáról inkább feltételezéseik vannak, de csak nagyon kevés biztos ismeretük. A kérdésre, hogy mások miért dolgozhatnak, bizonytalan, többnyire projektív válaszokat adnak.

„*B-ről tudom, hogy az anyukájával él, hitelük van, aztán így. Szerintem ezzel próbál segíteni. Meg hát kell a bulikra, meg ilyenekre a pénz. De a többiekről nem nagyon tudom.”*

(16 éves Pest megyei lány, 10. osztály)

Saját korcsoportjuk rendszeres munkavállalásának arányát magasra becsülik, a megkérdezettek szerint átlagosan osztálytársaik 34 százaléka dolgozik úgy, hogy a munkavállalás nem nyári vagy szünetidőre korlátozódó diákmunkát jelent.

A fiatalok rendszeres keresőtevékenységének háttéréről árnyaltabb képet kapunk, ha nem az általuk feltételezett okokat keressük, hanem a család előző néhány éves történetének fontos eseményeire kérdezzük rá. Az általunk megkérdezett fiatalok között mindössze három olyan akadt, akinek családjában a beszélgetést megelőző öt évben nem volt komoly, a családot anyagilag is érintő, fontos változás. Testvér születése, új lakásba, lakhelyre való költözés tartoznak az enyhébb változások közé, míg a családszerkezet jelentős átalakulása (válás, haláleset), vagy a család anyagi helyzetének módosulása (hitel, csőd, ritkább esetben a szülő állásvesztése) számítanak a komolyabb családi megrázkódtatások közé.

A család fontos eseményei, változásai megelőzik a diákok munkavállalását, így e két eseményt a fiatalok többsége nem is köti össze, nem feltételez ok-okozati összefüggést közöttük. Ugyanakkor az interjúk alapján egyértelmű, hogy a munkába állás oka nem feltétlenül csak az, amit a fiatalok közvetlen, vélelmezett okként megjelölnek, vagy megfogalmaznak önmaguk számára. A kamaszkorban, vagy nem sokkal azelőtt bekövetkező családszerkezet-változás mintha összefüggést mutatna a diákok munkavállalásával. (A minta mérete nem alkalmas semmiféle következtetés levonására, inkább csak kérdésfeltevésre ad lehetőséget.) A megkérdezettek közül mindössze 5 olyan fiatal volt, akinek szülei együtt éltek, még akkor is, ha a házasság vagy az életközösség már bomladozott. A dolgozó középiskolás fiatalok többségét az édesanyja neveli, de akadnak olyanok is (bár nem sokan), akik már elköltöztek szüleiktől, és albérletben, önálló életet élnek. Nem nagycsaládból érkeznek e fiatalok, az átlagos gyereklétszám 2,2 fő, némileg magasabb, mint a hazai (jelenlegi 1,3 körüli, és e fiatalok születéskori 2 alatti) termékenységi arány. A mintában felülreprezentáltak az egyszülős családok, a megkérdezettek fele ilyen jellegű családban él. A nagyszülők támogatására sem lehet már minden esetben számítani. Ahol a nagyszülők élnek és esetleg még fizikailag is alkalmasak rá, segítik a gyerekeiket egyedül nevelő szülőket.

„- A számlákat ki fizeti?

- A mamám nyugdíjából meg a papám nyugdíjából, plusz anya. De nagyon minimális összeget, de amivel tudjuk, azzal csak csökkentjük, mint például azzal, hogy kiszellőztetünk, utána befűtünk, és utána nem nyitogatjuk állandóan az ajtót, vagy nem használunk annyira sok villanyt. Amikor kellene használni villanyt, akkor is sötétben járunk. Én gépet egyáltalán nem használok, pedig van otthon. Inkább csak telefont, hogy el tudjanak érni, meg a Facebook miatt. Meg hát, kevesebbet vagyok fent, azt is, már nagyon minimálisan vagyok fent. Papámnak muszáj a fény, a tévé, az oxigénpalackot működtetni kell, nagyon beteg.”

(17 éves Pest megyei lány, 11. osztály)

A nagyszülők nem csak anyagi segítséget nyújtanak, sokszor a családi munkamegosztásban is részt vesznek, még akkor is, ha nem laknak a közelben. Többnyire főzésben, illetve a gyerekek körüli tevékenységekben vállalnak feladatot, hogy az egyedülálló (általában) anyákat segítsék. A dolgozó fiatalok jövedelme a nagyszülői segítség mellett jelenik meg a családi költségvetésben.

Nehezebb helyzetben vannak azok a szülők, ahol a család széthullásával vagy egy felvett hitellel kell vagy kellett megküzdeni.

„- Történt-e fontos változás a családban az elmúlt öt évben?

Történt. Hát ez a két szerencsétlen elvált. Anyu költözött, ugye. Kikapcsolták a gázt. Az nagy mérföldkő volt. Mikor még nem volt megcsinálva úgy a gáztűzhely, hogy gázpalackot lehessen bele csavarni, és a

pincelejárába bográcsot csináltunk, begyújtottuk a tüzet és a bográcsban főztük a tésztát. Érdekes volt. Aztán...Apa vett föl hitelt, illetve bezárt a családi üzlet.”

(18 éves Pest megyei lány, 11. osztály)

A súlyos anyagi gondok, egy-egy hitel sikertelen törlesztése sokszor nem csak a család anyagi helyzetét érinti drámaian, hanem a családszerkezet megváltozását is magával hozza. Ennek ismeretében furcsa, hogy a munkát vállaló fiatalok még a család ilyen mértékű tragédiáját sem kapcsolják össze saját munkavállalásukkal, nem ezt tekintik közvetlen oknak.

„- Történt-e fontos változás a családotban az elmúlt öt évben?

- Hát, a bank elvette a házunkat. Vagyis, hát, kifizettük a hitelt, csak hát a bank miatt kellett. Mert mi ugye fölvevünk hitelt, megépítettünk egy családi házat, három szobával. Mindenkinek külön szobája volt, aztán próbáltuk eladni. Egy ideig tudtuk fizetni a törlesztőrészt, csak aztán anyának megszűnt a munkahelye, apát is, össze-vissza mászkált, másik munkahelye lett, vagy kirúgták, vagy kilépett, aztán a bank már végrehajtással fenyegetőzött, de sikerült eladnunk. A 40 milliós házat 24,5 millióért, aztán abból megmaradt 100 000 forintunk, úgyhogy kifizettük az egész hitelt, végrehajtást, mindent, azóta még mindig szekálnak, hogy 8 millió forint fennmaradásunk van, ami ugye ki van fizetve, csak a végrehajtó nem utalt még. Úgyhogy, a kocsinkat azt most tudtuk kifizetni, mert az lízingen volt, de 2019-ig akarták még húzni, havi 1200 forinttal, és akkor úgy döntöttünk, hogy na jó, akkor ezt kifizetjük.

- A szüleid ekkor váltak el?

- Ők nem váltak el, csak külön élnek. Papíron nem váltak el. Szerintem befolyásolja ez. Meg hát, amikor onnan elmentünk, akkor, utána lett, hogy így külön élnek.”

(16 éves Pest megyei lány, 10. osztály)

Az anya élettársának távozása a családból sokszor felszabadító jellegű a kamasz fiatalok számára, ám a család gazdasági funkcióját alapvetően megváltoztatja, így gyakran a fiatalok munkavállalás egyik kiváltó oka lehet, bár a munkavállalás tényével közvetlenül általában ez sem kapcsolódik össze.

Társadalmi helyzet

A diákok munkavállalása mellett felmerül a kérdés, vajon milyen társadalmi helyzetben vannak szülei, milyen iskolai végzettséggel rendelkeznek. Minthogy a munkaerő-piaci felmérésekből tudjuk, minél alacsonyabb valakinek az iskolai végzettsége, annál nagyobb a valószínűsége, hogy nem tud elhelyezkedni, okkal gondolhatjuk, hogy a végzettség nélküli szülők gyerekei kényszerülnek középiskolai tanulmányaik mellett munkát végezni. A megkérdezett fiatalok szülei azonban szinte kivétel nélkül dolgoznak, vagy csak átmeneti időszakokra szorulnak ki a munkaerő-piacról.

4. táblázat: A megkérdezett fiatalok szüleinek iskolai végzettsége

Iskolai végzettség	Édesanya %	Édesapa %
8 általánosnál kevesebb	0	0
8 általános	41	6
szakiskola	18	53
érettségi	35	18
felsőfokú	6	0
nem tudja	0	23

A 4. táblázat azonban azt is mutatja, az apák negyede olyannyira nem vesz részt a család életében, hogy a középiskolás diákok nem tudnak róluk semmit, még iskolai végzettségüket sem. Gyerekeik felneveléséhez általában nem járulnak hozzá anyagilag, ha mégis kapcsolatot tartanak gyerekükkel, inkább előfordul, hogy ők kérnek pénzt, mintsem hogy adnának.

A megkérdezett családok fele saját tulajdonú ingatlannal rendelkezik, hitel nélkül. Harmaduk albérletben, vagy önkormányzati bérlakásban lakik, a többiek saját tulajdonú, de jelzáloggal terhelt ingatlanban élnek.

Önmagában sem a szülők iskolai végzettsége, sem munkakörülményei, sem lakáshelyzete nem magyarázná el a diákok munkavállalásának kényszerét. Ahhoz, hogy a diákok önként, a szülő tehermentesítése vagy saját igényeinek/önállóságának biztosítása érdekében rendszeres munkavállalás mellett döntsenek, több tényező együttes előfordulása szükséges. Az apa vagy a nevelőapa hiánya sok esetben, nem deklaráltan ugyan, de döntő érv.

A jelenlegi minta mérete nem teszi lehetővé, hogy a családok társadalmi helyzetéről a fent elmondottnál bővebben szóljunk. Arra talán elegendő, hogy meghatározott társadalmi jelenségre ráirányítsa a figyelmet.

Az iskolával kapcsolatos viszony

A megkérdezett 17 dolgozó diákból 11 interjúalany vélekedik úgy, hogy a munkavállalás befolyásolja, megváltoztatja az iskolához fűződő viszonyát. Megváltozik életükben az iskola szerepe, jelentősége. Az érettségi megszerzése felértékelődik, de az iskolának, mint intézménynek a szerepe jelentősen csökken, még akkor is, ha szoros szociális (baráti jellegű) kapcsolataik döntő többsége az iskolához kötődik. Az iskolai hétköznapiakat nem tartják kellően érdekesnek, a munka világa mozgalmasabbnak, színesebbnek, pergőbbnek tűnik számukra. Fáradtan érkeznek az iskolába, ahol sokszor unatkoznak.

„- Részben fontos az iskola, mert tényleg utána, az iskola után tudunk elhelyezkedni, de, hát, hogy másként látom-e? Nem tudom? Unalmasabb.

- Miért?

- Hát ugye, 45 percet végig ülünk, úgy nyolcszor, és akkor valamelyik órán megy a röhögés meg a poénkodás, valamelyik órán meg síri csend és akkor csak írunk, és így bele vagyok mélyedve a füzetbe, nem is mondhatnám, hogy a tananyagba, mert hát senkit nem köt le, szinte, egy-két embert. A

munkahelyen meg ugye az van, hogy nyolc órán keresztül végig beszélgetünk, röhögünk, elvégezzük, amit kell, jól, rosszul és még pénzt is kapunk érte.”

(16 éves Pest megyei lány, 10. osztály)

Felsőoktatási továbbtanulást nem terveznek. Legtöbben az érettségi megszerzését látják reális lehetőségnek, de a megkérdezettek fele szeretne érettségi után szakmát tanulni, egy vagy két évig. Ugyanakkor az iskolától már nem várnak semmit, ha mégis, talán azt, hogy az érettségire felkészítse őket. (Ennek lehetőségében sem mindig reménykednek.)

A dolgozó diákok iskolai helyzetét árnyalja, hogy diáktársaik és a tanárok részéről is eltérő visszajelzéseket kapnak munkavállalásukkal kapcsolatban. Amennyiben a munkavégzés a tanórát bármilyen formában érinti, a tanárok kénytelenek reagálni a kialakult helyzetre, akár hiányzásról, akár rendszertelen készülésről van szó. A tanulók sok esetben személyes sértésként élik meg e jelzéseket, és nem arra gondolnak, hogy a megjegyzések, vagy a tanári döntések a helyzetnek szólnak.

„- Van, aki normális, és van, aki, na, megjött, aki eddig nem volt. Nem értem, miért kell így viszonyulni hozzá. És például, aki egy olyan iskolából jött, aki egy felsőoktatási intézményben tanított, ott rendszeresen előfordul, hogy a fél hallgatóság nem esik be órára, mert épp vagy elalszik, vagy nincs kedve bemenni vagy dolgoznia kell. Pont.

- Úgy érzed, hogy mivel dolgozol, hátrányos megkülönböztetésben van részed?

- Igen. Mert van, aki azzal jön, hogy ez így nem jogszerű, nem ok, ezt így nem szabad. Erre meg megkérdezem, elmész helyettem megkeresni azt az összeget vagy klónozzam magamat, vagy mit csináljak? Egyszerre két helyen nem tudok részt venni.”

(21 éves budapesti fiú, 13. osztály)

A diákok egy része, épp a munkavállalásnak köszönhetően, sokkal megértőbb, elnézőbb a tanárokkal kapcsolatban. Fáradt, gondterhelt, motiválatlan felnőtteket lát, és ez olyan állapot, amelyet ő maga is átél, ismer. E diákok csendes elnézéssel viszonyulnak tanáraikhoz, elmondásuk szerint nem zavarják a tanítást, de gyakran előfordul, hogy rajzolgatnak, vagy más, csendes tevékenységet választanak ahelyett, hogy részt vennének az órán.

„- Mit vársz a sulitól?

- Jobban fizetett tanárokat.

- Jobban fizetett tanárokat?

- Aha! Mert ha több lenne a tanárok fizetése, akkor egy kicsikét jobban állnának a munkájukhoz. Imádom a biosz tanárt, az így magyaráz, hogy 'az volt, hogy', nem tudom, szerintem rühös, vagy valami, mert állandóan vakarózik. 'Jó, de hogyha nem figyeltek, akkor nem fogjátok érteni, tehát csöndbe kéne maradni' és így (mutatja, hogyan vakarózik a tanár) ezt csinálja egész órán. És ilyen a kedve is. És, és a folyosón egyszer ha láttam mosolyogni, mióta ide járok iskolába. Ha minden tanár olyan lenne, mint X tanárnő, kicsit szigorúbban, vagy mint G. bá, akkor ilyen szuper lenne iskolába járni!

- Tehát azt mondd, ha kicserélnék a tanárokat jó hangulatú tanárokra...

- Akiket érdekel, hogy aki azért tanít, hogy abból a hülye gyerekből, meg abból a szarrágóból legyen valaki, és nem csak az érdekelné a tanárokat, hogy mikor lesz már vége ennek a 45 percnak. Meg hogy kinevetnek, meghalok. F. is, ezt csinálja (mozdulatot mutat), és persze, hogy kinevettük többször.

- Azt mondd, hogy a tanárok nem jól használják a saját testüket...

- Nem! A saját képességeiket. Ami a dolga egy tanárnak az órán.

- Tudnák jobban használni a saját képességeiket?

- Tudnák. Tényleg, ha jobban meg lennének fizetve, hogyha érdemes lenne, hogy... Ez is olyan, hogy csak motiválni kellene azokat a szerencsétlen tanárokat. Ki kellene találni ilyet, hogy akinek az osztályából többen átmennek az érettségire, az jutalékot kap, vagy több jutalékot kap, vagy még annál is többet. Ha meg vannak fizetve, akkor van teljesítmény.

- Mekkora az a fizetés szerinted, ami mellett a tanárok jókedvűen mennének be órára...?

- Nem tudom. Tavaly, amikor S. tanárnő mondta, hogy kb. kétszázat keresnek a tanárok, és akkor én csak néztem, hogy kétszázat?! És ki vannak akadva, hogy az nem jó? Ha kétszázat keresnék, mennék minden nap dolgozni és örömmel. Nem tudom igazából, mert nem vagyok tanár, és nem tudom, hogy mennyi Xanaxot kell venni ennyi gyerekhez. Mert nem tudom, komolyan. Ezt határozzák meg a tanárok. Kapjanak annyi fizetést, amennyiért szeretnének bejönni dolgozni. (...) Én úgy vagyok vele, hogy ahol pénz van, ott nyugodtság is van. (...) Nyugodt annyira, hogy normális vérnyomással tud bejönni iskolába.”

(17 éves Pest megyei lány, 11. osztály)

Összegzés

A Munka törvénykönyvének 2012-es módosítása nyitott ugyan legális utat a diákok 16 éves kortól történő alkalmazására, de a beszélgetések alapján az derült ki, hogy a megkérdezett diákok már korábban is dolgoztak, feketén. A munkakezdés átlagéletkora 15,5 év. A tanulmányok melletti munkavállalás lehetőségét nem egységesen ítélik meg. A kényszerből munkát vállalók racionális lépésnek tartják, bár törvényhozóként ők maguk nem nyitottak volna legális utat ebben az életkorban. Sokuk megítélése szerint 16 éves korban még nem elég érettek a fiatalok arra, hogy ilyen döntést hozzanak, és ilyen életet éljenek. Azt mindannyian látják, hogy a tanulmányi eredményt, a munkavállalás negatívan befolyásolja, és nehéz összeegyeztetni a két feladat- és szerepkört. Ugyanakkor jelzik, hogy egyre növekszik a dolgozó középiskolások csoportja, és e tendenciát természetesnek tartják.